

Лариса Ніколаєнко (*Larysa Nikolaienko*)

Інститут мовознавства імені Олександра Потебні НАН України

СПОСОБИ КАУЗАЦІЇ СПІВЧУТТЯ І ЖАЛОСТІ В ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Ways of Causation of Compassion and Pity in Polish and Ukrainian Languages

ABSTRACT: The article is devoted to the analysis of ways of causation of emotions of sympathy and pity in Polish and Ukrainian languages. The study gives grounds to assert that the representation of causation of these emotions usually occurs with the help of analytical causatives, which consist of an auxiliary verb and the name of the emotion. Syntactic constructions denoting the causation of sympathy and pity were studied at the semantic-syntactic level, i.e., the correspondence between the semantic roles of participants in causative situations (agent, cause, experiencer) and their syntactic positions in sentences was analyzed. Syntactic constructions are classified according to which participant (agent or cause) acts as the subject in the sentence. Based on the analysis, it is proven that most types of syntactic constructions with analytical emotives-causatives denoting causation of sympathy and pity in Polish and Ukrainian are common to both languages.

KEYWORDS: Polish language, Ukrainian language, emotive-causatives, causation of emotions, syntactic constructions

Вступ

Проблемі причинно-наслідкових зв'язків присвячено дуже багато мовознавчих праць¹. Однак лінгвістичних досліджень, що стосуються каузації емоцій, порівняно мало. Під каузацією² емоцій прийнято розуміти встановлення причинно-

¹ Див., зокрема: J. L. Banasiak, *Procesy nominalizacyjne w zdaniach wyrażających relację przyczynowo-skutkową (na materiale języka polskiego i bułgarskiego)*, Warszawa 2020; C. S. Burgess, *Mapping multiple causatives*, Simon Fraser University Press 1995; I. Kononenko, *Implicit Causativity of the Attribute in Slavic Languages*, "Slavistična revija" 2023, 71/2, s. 175-187; M. Shibatani, P. Pardeshi, *The causative continuum*, [in:] *The Grammar of Causation and Interpersonal Manipulation*, John Benjamins Publishing Company 2002, p. 85-126.

² Визначення терміна *каузація* знаходимо лише в онлайн-словнику *Тлумачний словник української мови*. Згідно з ним, *каузація* – це встановлення причинно-наслідкових зв'язків між

-наслідкових зв'язків між емоціями та факторами, що їх викликають. Серед причин, що викликають емоції, можуть бути як зовнішні (події, ситуації), так і внутрішні (думки, стани) чинники. Основними вербалізаторами каузації емоцій є емотивні каузативні дієслова. Вони позначають певний психічний вплив на особу, який спричиняє зміну її емоційного стану. Зазвичай емотиви-каузативи утворюють так звані корелятивні пари з емотивними дієсловами (*злити* – *злитися*, *радувати* – *радіти*). Однак є емотивні дієслова, які не мають однослівних каузативних корелятив. Серед таких і дієслова на позначення переживання емоцій співчуття і жалості (*співчувати*, *жаліти*). В українській мові маємо лише одне каузативне дієслово *розжалоблювати*, яке в першому значенні позначає каузацію жалості чи співчуття: «1) викликати жалощі у кого-небудь до себе; викликати жалощі, співчуття у кого-небудь до себе слізьми, просьбами і т.ін.»³. В синтаксичних конструкціях⁴, що позначають каузацію цих емоцій в польській та українській мовах, використовують аналітичні емотиви-каузативи, які складаються з допоміжного дієслова та назви емоції пол. *współczucie*, *litość*, укр. *співчуття*, *жалість*. У порівнюваних мовах у функції допоміжних можуть вживатися дієслова пол. *wywoływać*, *wzbudzać*, *budzić*, укр. *викликати*, *збуджувати*, пор.:

пол. *wywoływać (wzbudzać, budzić) współczucie (litość)*,

укр. *викликати (збуджувати) співчуття (жалість)*.

У пропонованій статті синтаксичні конструкції, що позначають каузацію співчуття і жалості, ми досліджуємо на семантико-синтаксичному рівні, тобто аналізуємо відповідність між семантичними ролями учасників каузативних ситуацій та їхніми синтаксичними позиціями. Серед учасників ситуацій каузації співчуття і жалості ми виділяємо такі семантичні ролі: агент (А) – істота, яка каузує емоційний стан (ЕС), причина (П) – предмети, ситуації чи дії, які також каузують емоційний стан, та експерієнцер (Е) – особа, яка перебуває в емоційному стані, що виник внаслідок каузації. У ситуаціях каузації співчуття і жалості каузатором емоції завжди виступає агент разом з причиною, оскільки співчуття і жалість завжди викликає особа (чи інша істота) з якоїсь причини. До прикладу, Олена Падучева також вважає, що гіперроль каузатор об'єднує ролі агента та причини⁵, хоча є й інші думки з цього приводу. Так, зокрема, українська дослідниця Катерина Киричок у ситуаціях каузації позитивного емоційного стану у ролі каузатора розглядає або лише агента, або лише причину і, відповідно, виділяє конструкції з каузатором – істотою і конструкції з каузатором – зов-

явищами або фактами; породження чогось, сприяння появи, здійсненню чого-небудь, див.: *Тлумачний словник української мови*, [в:] <https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=каузація> (05.09.2025).

³ *Словник української мови в 11 тт.*, т. 8, Київ 1977, с. 677.

⁴ Услід за Анатолієм Загнітком, під синтаксичною конструкцією ми розуміємо лексично наповнену структурну схему у її предикативному мінімумі, див.: А. П. Загнітко, *Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис*, Донецьк 2011, с. 638.

⁵ Е. В. Падучева, *Коммуникативное выделение на уровне синтаксиса и семантики*, «Семиотика и информатика» 1998, вып. 36, с. 93.

нішньою або внутрішньою подією⁶. Варто зазначити, що на рівні синтаксису агенс не завжди виступає підметом. Функцію формального підмета може виконувати і причина, агенс у таких випадках виступає у ролі непрямого додатка. Власне за критерієм, який саме учасник ситуації (агенс чи причина) виступає підметом у реченні, ми і будемо класифікувати конструкції, що позначають каузацію співчуття і жалості в польській та українській мовах. Класифікацію за таким принципом буде здійснено окремо серед конструкцій з синтетичними емотивами-каузативами та з аналітичними емотивами-каузативами. Фактичний матеріал для дослідження залучено з текстів, що знаходяться в Національному корпусі польської мови⁷ та Українському національному лінгвістичному корпусі⁸.

1. Конструкції з синтетичними емотивами-каузативами

Як уже було сказано вище, каузація співчуття та жалості в польській і українській мовах зазвичай об'єктивується за допомогою аналітичних каузативів. Однак в українській мові є один синтетичний емотив-каузатив – дієслово *розжалоблювати*. Синтаксичні конструкції з цим каузативним дієсловом можуть бути двох типів: з агенсом у функції підмета та з причиною у функції формального підмета.

1.1. Конструкції з підметом – агенсом

Структурна модель⁹ «Хтось (А) каузує ЕС когось (Е) чимось (П)»

У синтаксичних конструкціях з агенсом у функції підмета експерієнцер завжди виступає прямим додатком, причина емоції може об'єктивуватися в позиції непрямого додатка в орудному відмінку та залежного від нього означення або іншого додатка, наприклад:

Часом вона розжалоблювала його розмовою про своє безталання (П. Мирний, *Хіба ревуть воли, як ясла повні?*); І там вразив, здивував і розжалобив працівників губфінвідділу своїм коронним, звідкись поцупленим реченням, що він, дбаючи про державний карбованець, навіть з-під гадюки витягав копійку (М. Стельмах, *Щедрий вечір*).

⁶ К. О. Киричок, *Семантичні типи конструкцій з дієсловами каузації позитивного емоційного стану в німецькій, французькій, російській та українській мовах*, «Проблеми семантики слова, речення та тексту» 2013, вип. 31, с. 89-104.

⁷ *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, [w:] <http://nkjp.pl> (15.07.2025).

⁸ Український національний лінгвістичний корпус, [в:] https://svc.ulif.org.ua/UNLC/virt_unlc_4.5/ (27.06.2025).

⁹ Солідаризуючись із Анатолієм Загнітком, структурну модель ми трактуємо як конструкцію, що регулярно трапляється в одній чи в різних мовах, див.: А. П. Загнітко, *Актуальні проблеми сучасного синтаксису: теоретико-кваліфікаційний аналіз*, «Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія» 2012, вип. 648-649, с. 191.

Структурна модель «Хтось (А) робить щось (П), що каузує ЕС когось (Е)»

Якщо в каузативних ситуаціях агенс викликає емоцію жалості в експерієнцера якоюсь своєю діяльністю, зокрема мовленнєвою, то на синтаксичному рівні така причина виступає присудком з другорядними членами речення, наприклад:

Бурлаки розказали про все своє горе, розказали, як вони втекли з села од пана, як бідували, як набрались лиха, і розжалобили добру молодицю (І. Нечуй-Левицький, *Микола Джеря*).

Структурна модель «Хтось (А) спеціально робить щось (П), щоб каузувати ЕС когось (Е)»

Трохи інакше виглядають конструкції з так званими конативними¹⁰ каузативами. Вони відображають ситуацію, в якій агенс своїми діями чи поведінкою навмисно намагається викликати емоцію жалості в експерієнцера. Причина в таких конструкціях, як і в попередніх, виражається присудком, зазвичай з другорядними членами речення, наприклад:

І в наступні роки я не раз згадаю цього безногого хлопця в тільнику, який, наче заведений, викрикував свою історію, намагаючись розжалобити людей і вибити з них якомога більше грошей (А. Кокотюха, *Зоопарк, або Діти до 16*); А той [Стіліанос] зовсім розплився від жару і від спогадів, вибульочував жирні, розокремлені слова, намагався стулити їх у таку-сяку історію, хотів будь-що розжалобити Яковенка <...> (П. Загребельний, *Добрый диявол*).

Також причина в конструкціях з конативними каузативами може виступати в ролі обставини способу дії, вираженої дієприслівниковим зворотом, наприклад:

Вештались голодні, напівроздягнені люди, навмисно виставляючи свою худизну, свої болячки, намагаючись розжалобити ситих (Ю. Збанацький, *Сеспель*).

1.2. Конструкції з підметом – причиною

Структурна модель «Щось (П) когось / чийсь (А) каузує ЕС когось (Е)»

В конструкціях з емотивом-каузативом *розжалобити* причина емоції на синтаксичному рівні також може виступати у функції формального підмета, агенс у таких випадках виконує роль непрямого додатка в генітиві або роль означення, експерієнцер завжди займає позицію прямого додатка, наприклад:

Розжалобила мене ота річ його. Шкода мені стало, що я його своїми докорами так ні за що образив (П. Мирний, *Дурниця*); Ми й не помітили, як у неї посипались

¹⁰ Докладніше про конативні каузативи див., зокрема: В. Ю. Аפרесян, *Семантика эмоциональных каузативов: статус каузативного компонента*, «Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии» 2013, вып. 12 (19), с. 56.

монети від тих, хто хотів нас принизити, і від тих, кого розжалобили наші пісні (Г. Пагутяк, *Потрапити в сад*).

Структурна модель «Щось (П) каузує ЕС когось (Е)»

Формально агенс може навіть бути відсутнім безпосередньо у синтаксичних конструкціях і читатися з контексту, наприклад:

Отець Іов благословив її хрестом, дав поцілувати і хреста, і свою руку. <...> – Спаси і помилуй нас... – шепотів піп. – Грешних. Ці слова ще більше розжалобили Ганіську, і вона не могла встати з колін і не випускала батюшкової руки (Б. Харчук, *Майдан. Межі і безмежся*).

У каузативних конструкціях з дієсловом *розжалобити* внаслідок метонімічних зсувів формальним експерієнцером може виступати серце або душа людини як вмістилище емоції, наприклад:

Не намагайся розжалобити жалісливими словами серце дівчини! (В. Малик, *Фірман султана*); Почування близької години смерті, години, коли треба було покинути цей світ, розжалобило міцну душу Леміщину (І. Нечуй-Левицький, *Дві московки*).

Таблиця 1. Конструкції з синтетичними емотивами-каузативами

Структурні моделі	Польська мова	Українська мова
Хтось (А) каузує ЕС когось (Е) чимось (П)	–	+
Хтось (А) робить щось (П), що каузує ЕС когось (Е)	–	+
Хтось (А) спеціально робить щось (П), щоб казувати ЕС когось (Е)	–	+
Щось (П) когось / чієсь (А) каузує ЕС когось (Е)	–	+
Щось (П) каузує ЕС когось (Е)	–	+

2. Конструкції з аналітичними емотивами-каузативами

Зазвичай об'єктивація каузації емоцій співчуття і жалості в польській та українській мовах відбувається за допомогою синтаксичних конструкцій з аналітичними емотивами-каузативами, що включають допоміжні дієслова пол. *wywoływać, wzbudzać, budzić*, укр. *викликати, збуджувати* та іменникові назви емоцій пол. *współczucie, litość*, укр. *співчуття, жалість*, пор.: пол. *wywoływać (wzbudzać, budzić) współczucie (litość)*, укр. *викликати (збуджувати) співчуття (жалість)*.

В позиції підмета в таких конструкціях найчастіше виступає агенс, однак причина також може виконувати роль формального підмета.

2.1. Конструкції з підметом – агенсом

Структурна модель «Хтось (А) казує ЕС у когось (Е) з якоїсь причини (П)»

Серед конструкцій з підметом-агенсом у порівнюваних мовах можна назвати такі, в яких експерієнцер на синтаксичному рівні виступає непрямым додатком у формі родового відмінка з прийменником пол. **u**, укр. **у**, а причина емоції може виражатися означенням, підрядним означальним реченням або навіть окремим реченням чи кількома реченнями, наприклад:

пол.: Magda jest osobą niepełnosprawną. Cierpi na dziecięce porażenie mózgowe. Ma trudności z mówieniem, chodzeniem, bez pomocy drugiego człowieka nie może jeść <...> U jednych budzi litość <...> (*Taka sama jak my*, „Gazeta Wrocławska” 05.09.2003); укр.: У нас безрука чи безнога дитина викликає у перехожих жаль і співчуття, а у цій африканській країні це явище настільки звичне, що його перестали помічати (Г. Пагутяк, *Жорстокість існування*); Дитина, яка чомусь почала розвиватися швидше, ніж належало в її віці, викликала співчуття й неприязнь одночасно уже не лише в сусідів і лікарів (М. Матіос, *Мама Маріца – дружина Христофора Колумба*).

Структурна модель «Хтось (А) казує ЕС у комусь (Е) з якоїсь причини (П)»

У польській мові паралельно з попередньою також функціонує структурна модель, де експерієнцер виражається непрямым додатком у формі місцевого відмінка з прийменником **w**, наприклад:

[Fred Trumper] Jest nieudacznikiem, kompromituje się na każdym kroku. Przed żoną, kochanką, przyjacielem, obcymi ludźmi. W czytelniku wzbudza litość i współczucie, ale też denerwuje (*Świat według Irvinga*, „Gazeta Wyborcza” 17.11.1993); Ale prawdziwe współczucie i zrozumienie zaczęły wzbudzać we mnie ci źle ubrani, zmordowani, ob juczeni olbrzymimi torbami moi biedni rodacy, których popycha tu nędza i beznadziejność życia (*Temat otwarty?* „Gazeta Wyborcza” 22.08.1992); Bo dostrzega w niej dziecko, bezradną i bezbronną istotę, która nieoczekiwanie wzbudza w nim litość oraz rodzicielską troskę (*Samotny brutal*, „Polityka” 2005, nr 2534).

Структурна модель «Хтось (А) казує ЕС з якоїсь причини (П)»

Для обох мов характерні синтаксичні конструкції, що відображають каузативні ситуації, у яких експерієнцер може бути не конкретно визначеним, а узагальненим і через це відсутнім у реченні, наприклад:

пол.: Niechlujny grubas bez zębów mógł wzbudzać litość albo przerażenie (*Pokój dla cudzoziemca*, „Gazeta wyborcza” 25.09.1998);

укр.: Окрім дітей, усі люди з Висічі викликали співчуття; усі дорослі, разом із татом, що знаходив розраду в чарці, разом із мамою, яка приречено тягнула на собі увесь побут, зосереджена на дрібницях та байдуха до важливих речей (Г. Вдовиченко, *Купальниця*), Хитренький, ясно. Підлабузник. Марнославний <...> через

оті дрібні вади стариган викликає доброзичливе співчуття <...> (М. Дашкієв, *З безодні минулого*).

Структурна модель «Хтось (А) каузує ЕС у комусь (Е) чимось (П)»

У Національному корпусі польської мови вдалося зафіксувати приклад, у якому причина співчуття на синтаксичному рівні виражається непрямим додатком у формі орудного відмінка із залежним означенням, експерієнцер – непрямим додатком у місцевому відмінку з прийменником *w*:

Wiele lat temu miał dziedzic wychowanicę. <...> Zwała się Kasia, a jej ojcowie i rodzeństwo zginęli podczas pożaru. Ona ocalała i swą samotnością wzbudziła w dziedzicu współczucie (W. Szostak, *Oberki do końca świata*).

Структурна модель «Хтось (А) каузує ЕС чимось (П)»

У конструкціях, де експерієнцер є узагальненим, а не якоюсь конкретно визначеною особою, він може бути формально відсутнім, наприклад:

Są parlamentarzyści, którzy wprost wyznają, że wszelką produkcję zarzucili, inni próbują wzbudzić litość swym stanem posiadania (*Panie, jakie to tanie*, “Polityka” 2002, nr 2340).

Структурна модель «Хтось (А) спеціально робить щось (П), щоб каузувати ЕС у когось (Е)»

Серед конструкцій з аналітичними емотивами-каузативами досить поширеними в польській та українській мовах є моделі з конативними каузативами. Вони репрезентують ситуації, в яких агенс своїми діями чи поведінкою спеціально намагається викликати жалість чи співчуття в експерієнцера, який виражається додатком у формі родового відмінка з прийменником *pol.* *u*, *укр.* *у*, причина – присудком з другорядними членами речення, наприклад:

пол.: Słyszałem o kobietach, które wymieniają się brzdącami, by wywołać litość u przejeżdżających (*Zadymione dziecko*, „Gazeta Krakowska” 18.07.2003); Młodzi mężczyźni udawali natomiast kaleki z wykręconą nogą, chodzących o kulach i w ten sposób wzbudzali litość u przechodniów (*Sumienie ulicy*, „Nowiny Raciborskie” 19.06.2007);

укр.: Вдаючи з себе вдівця і доглядаючи могилку свого однофамільця, він грає скорботну роль і цим самим викликає співчуття в Лідії Андріївни (О. Черногуз, *Воскреслий із мертвих*); У таких випадках чоловіки намагаються видатися нещасними, щоби викликати в жінок співчуття, розповідають про своє горе, справжнє, або вигадане <...> (В. Хрущак, *Феміда на ланці*); Чи йому справді було тяжко говорити, чи він просто грав, щоби викликати співчуття у Капітульської, – важко сказати (О. Черногуз, *Претенденти на папаху*).

Структурна модель «Хтось (А) спеціально робить щось (П), щоб каузувати ЕС когось / чийсь (Е)»

Для обох мов властиві також конструкції з конативними каузативами, в яких експерієнцер на синтаксичному рівні виступає додатком у родовому відмінку без прийменника або означенням, вираженим присвійним займенником, наприклад:

пол.: Z górnej wargi sterczały jeszcze końce szwów, lewą rękę miał na temblaku i – Najmowicz zauważył to natychmiast – ciągle wystawiał ją do przodu, usiłując wzbudzić litość przełożonego (E. Dębski, *Aksamitny Anschluss*);

укр.: Він весь час був десь поруч – <...> дер одяг об цяхи й встрявав у бійку на вулиці, совав до рота прострочені харчі й тягнув додому вуличних псів – і все це, аби <...> викликати її співчуття чи бодай роздратування <...> (С. Жадан, *Месопотамія*).

Структурна модель «Хтось (А) спеціально робить щось (П), щоб каузувати ЕС»

Експерієнцер в конструкціях з конативними каузативами може бути формально відсутнім, якщо він є не конкретизованим, а узагальненим, наприклад:

пол.: Policja zwraca uwagę, że złodzieje mogą ucharakteryzować swój wygląd, opowiadać różne historie, aby zdobyć zaufanie, wywołać współczucie, wzbudzić litość (*Preteksty złodziei*, „Dziennik Polski” 6.07.2006);

укр.: Так жебрак виставляє напоказ болячки, щоб викликати до себе співчуття (Г. Пагутяк, *Жорстокість існування*).

Структурна модель «Хтось (А) спеціально намагається каузувати ЕС когось (Е) чимось (П)»

Конативні каузативи присутні також в іншому типі синтаксичних конструкцій, де причина виражається додатком в орудному відмінку із залежним означенням, а експерієнцер – додатком у родовому відмінку. Приклади з такою структурною моделлю вдалося виявити лише в польських текстах, хоча теоретично вона може бути властивою і для української мови, наприклад:

Odliczając – kontynuował swą myśl publicysta – pewien procent na szumowiny społeczne, które udanym kalectwem starają się wywołać litość ofiarodawców <...> (S. Milewski, *Intymne życie niegdysiejszej Warszawy*).

Структурна модель «Хтось (А) спеціально намагається каузувати ЕС у когось (Е) чимось (П)»

Структурну модель, у якій експерієнцер виступає в родовому відмінку з прийменником *u*, також зафіксовано лише в польській мові, наприклад:

Na terenie Gorlic i powiatu doszło ostatnio do kilku oszustw. Autorami ich są dwaj mężczyźni i kobieta <...> Wzbudzają współczucie u wcześniej upatrzonych ofiar swoimi przeżyciami i historiami (*Na współczucie*, „Gazeta Krakowska” 30.09.2004).

2.2. Конструкції з підметом – причиною

Структурна модель «Щось (П) когось / чийсь (А) каузує ЕС у когось (Е)»

В обох порівнюваних мовах можна виявити конструкції, в яких причина емоції виступає в ролі формального підмета, агенса – у ролі непрямого додатка в генітиві або в ролі означення, вираженого присвійними займенниками чи прикметниками, експерієнцер – у ролі непрямого додатка в родовому відмінку з прийменником пол. *u*, укр. *y*, наприклад:

пол.: Widok sparaliżowanych, zachowujących się jak dzieci starszych mężczyzn u jednych może budzić litość, u innych obrzydzenie, a jeszcze u kogoś poczucie ulgi, że mnie to nie dotyczy (*W nowej roli*, „Gazeta Krakowska” 10.01.2004);

укр.: З його роботою він ніколи, навіть у вихідні і великі свята не мав спокою, <...> і цей його божевільно неспокійний для більшості людей стиль життя, <...> вже давно викликав у Лізи співчуття (В. Хрущак, *Феміда на ланч*); Павликове лихо в усіх викликало жалість, кожному хотілось чимось як не допомогти, то хоч не дразнити <...> (А. Михайленко, *Пливе мій човен. Запах полину*).

Слід зазначити, що причина в ролі підмета часто конкретизується за допомогою інших другорядних членів речення. Так, зокрема, у поданому вище польському прикладі причина *widok* конкретизується за допомогою означень *sparaliżowanych, zachowujących się jak dzieci starszych*, що відносяться до агенса *mężczyzn*, а в першому українському прикладі причина *стиль* конкретизується за допомогою означень *божевільно неспокійний* та додатка *для більшості людей*.

Структурна модель «Щось (П) когось / чийсь (А) каузує ЕС когось / чийсь (Е)»

Подібна до попередньої структурна модель, в якій експерієнцер та агент виступають непрямими додатками в генітиві або означеннями, вираженими присвійними займенниками чи прикметниками, також властива для обох порівнюваних мов, наприклад:

пол.: O ile świnka w postaci kotleta schabowego nie budzi żadnych sprzeciwów, o tyle obecność żywych zwierząt w restauracjach, mających służyć wyłącznie uatrakcyjnieniu pobytu w nich, wywołuje litość i współczucie gości» (*Dopowiedzenie*, „Dziennik Polski” 4.07.2006);

укр.: <...> а коли на хвилю вид знесилля і вичерпання комісара збудив його людське співчуття, то се ще не значило, щоб пан Субота справді повірив у всі його перспективи (І. Франко, *Великий шум*).

Варто лише зазначити, що в польському прикладі співчуття і жалість відвідувачі ресторанів проявляють до тварин (*obecność żywych zwierząt w restauracjach wywołuje litość i współczucie gości*).

Структурна модель «Щось (П) каузує ЕС у когось (Е)»

Інколи агенс може бути відсутній у синтаксичній конструкції, якщо про нього (або ж про них) ішла мова у попередньому контексті, наприклад:

пол.: Siostry chętnie zabierały mnie na kwestę, bo byłem chudy i wyglądałem zawsze na zabiedzonego, co wzbudzało litość u górali (*Klauzura*, „Tygodnik Podhalański” 1999, nr 11);

укр.: Щоб не викликати підозри своїм одягом і виглядом у допитливих балканджіїв, Роман, Спихальський і Грива вдавали з себе невільників, а Звенигора – яничара, котрий їх супроводжує. Невільники, похнюпивши голови, поволі плентали розгужою дорогою, і їм, здавалося, все було байдуже на білому світі. Похилені плечі, безвольно повислі руки, брудні зарослі обличчя, лахи, що ледве прикривали худі постаті, – все це викликало у добросердих балканджіїв співчуття, і вони виносили бідолахам хліб, овечий сир і сушений виноград (В. Малик, *Фірман султана*); Їли вони скромно, але обличчя дивно припухли, а у Миколи останнім часом щілини геть затягнуло. <...> Він ішов сам, блукав містом, заглядаючи в чужі обличчя. Німий, зачумлений, завмерлий вираз, уся скручена постава викликала в одних співчуття і жаль, інші баби кричали, хрестилися, що він анцибол, пропаща душа <...> (О. Уляненко, *Вогненне око*).

Структурна модель «Щось (П) когось / чиясь (А) каузує ЕС»

У каузативних конструкціях з причиною у ролі підмета експерієнцер може бути формально відсутнім, оскільки він є або узагальненим, тобто співвідносним із займенником *усі*, або зрозумілим із попереднього контексту. Такі конструкції знаходимо в текстах обох порівнюваних мов, наприклад:

пол.: Na naszej Sali leży kaleka, dwudziestotrzyletnia LubaLuboczka; urodziła dziewczynkę, będąc sparaliżowaną w połowie ciała epileptyczką. Już sam jej widok wywołuje litość i przerażenie (R. Śliwowski, W. Śliwowska, *Rosja – nasza miłość*); Prędeż była to litość, jaką wzbudził obraz jego codziennego bytowania, i świadomość, że już wystarczająco ukarał go los (R. Ziemkiewicz, *Żywina*);

укр.: Старий низько кланявся, а сльози, справжні сльози текли по його зморшкуватих щоках, сиве волосся розсипалось по обличчю, весь його вигляд викликав співчуття, щире жалість (Б. Левін, *Видно шляхи полтавські*); Жіночим духом тут і не пахло, про жінок тут не говорили, й не заведено було про них говорити, здавалося, запорожці склали на це особливу обітницю, і оця їхня суворість викликала повагу, а водночас співчуття (Ю. Мушкетик, *Яса*).

У порівнюваних мовах у конструкціях з аналітичними каузативами формальним експерієнцером може виступати серце або душа людини як місце локалізації почуттів. Такий формальний експерієнцер може траплятися як у структурних

моделях з агенсом у ролі підмета, так і в моделях з причиною у ролі підмета, наприклад:

пол.: Starzec mógł wzbudzić litość w najtwardszym sercu, ale tłum zwykle bywa bezlitosny <...> (H. Sienkiewicz, *Ogniem i mieczem*);
 укр.: Та розповідь медсестри викликала в душі комбрига батьківську жалість і симпатію до Федька (Є. Доломан, *На безіменній висоті*).

Таблиця 2. Конструкції з аналітичними емотивами-каузативами

Структурні моделі	Польська мова	Українська мова
Хтось (А) каузує ЕС у когось (Е) з якоїсь причини (П)	+	+
Хтось (А) каузує ЕС у комусь (Е) з якоїсь причини (П)	+	–
Хтось (А) каузує ЕС з якоїсь причини (П)	+	+
Хтось (А) каузує ЕС у комусь (Е) чимось (П)	+	–
Хтось (А) каузує ЕС чимось (П)	+	–
Хтось (А) спеціально робить щось (П), щоб каузувати ЕС у когось (Е)	+	+
Хтось (А) спеціально робить щось (П), щоб каузувати ЕС когось / чийсь (Е)	+	+
Хтось (А) спеціально робить щось (П), щоб каузувати ЕС	+	+
Хтось (А) спеціально намагається каузувати ЕС когось (Е) чимось (П)	+	–
Хтось (А) спеціально намагається каузувати ЕС у когось (Е) чимось (П)	+	–
Щось (П) когось / чийсь (А) каузує ЕС у когось (Е)	+	+
Щось (П) когось / чийсь (А) каузує ЕС когось / чийсь (Е)	+	+
Щось (П) каузує ЕС у когось (Е)	–	+
Щось (П) когось / чийсь (А) каузує ЕС	+	+

Висновки

Здійснене дослідження дає підстави стверджувати, що об'єктивація каузації співчуття і жалості в польській та українській мовах зазвичай відбувається за допомогою аналітичних каузативів, які складаються з допоміжного дієслова та назви емоції. Серед синтетичних емотивів-каузативів є лише одне каузативне дієслово в українській мові *розжалоблювати*. У статті здійснено аналіз синтаксичних конструкцій, що позначають каузацію співчуття і жалості, на семантико-синтаксичному рівні, тобто досліджено відповідність між семантичними ролями учасників каузативних ситуацій (агенс, причина, експерієнцер) та їхніми синтаксичними позиціями у реченнях. Синтаксичні конструкції класифіковано

за принципом, який саме учасник (агенс чи причина) виступає підметом у реченні. Матеріал для дослідження залучено з текстів, що знаходяться в Національному корпусі польської мови та в Українському національному лінгвістичному корпусі.

Конструкції з синтетичними емотивами-каузативами властиві лише для української мови (див. Таблиця 1). У текстах з Українського національного лінгвістичного корпусу нам вдалося виявити три структурні моделі з агенсом у ролі підмета і дві моделі – з причиною у ролі підмета. Серед конструкцій з аналітичними емотивами-каузативами (див. Таблиця 2) нам вдалося виділити десять структурних моделей з агенсом у ролі підмета і чотири – з причиною у ролі підмета. Серед першого типу структурних моделей п'ять є спільними для польської і української мов, а п'ять – виявлено лише у текстах, що входять до Національного корпусу польської мови, хоча теоретично вони можуть бути властивими і для української мови. Серед конструкцій з причиною у ролі підмета три структурні моделі є спільними для польської та української мов і одну модель зафіксовано лише в українських текстах, хоча теоретично вона також може бути властивою і для польської мови. Отже, можна дійти висновку, що більшість типів синтаксичних конструкцій з аналітичними емотивами-каузативами, що позначають каузацію співчуття і жалості в польській та українській мовах, є спільними для обох мов.

References

- Apresyan V. Yu., *Semantika emotsional'nykh kauzativov: status kauzativnogo komponenta*, «Komp'yuternaya lingvistika i intellektual'nyye tekhnologii» 2013, vyp. 12 (19).
- Banasiak J. L., *Procesy nominalizacyjne w zdaniach wyrażających relację przyczynowo-skutkową (na materiale języka polskiego i bułgarskiego)*, Warszawa 2020.
- Burgess C. S., *Mapping multiple causatives*, Simon Fraser University Press 1995.
- Kononenko I., *Implicit Causativity of the Attribute in Slavic Languages*, «Slavistična revija» 2023, 71/2.
- Kyrychok K. O., *Semantychni typy konstruktsiy z diyeslovamy kauzatsiyi pozytyvnogo emotsiynoho stanu v nimets'kiy, frantsuz'kiy, rosiys'kiy ta ukrayins'kiy movakh*, «Problemy semantyki slova, rechennya ta tekstu» 2013, vyp. 31.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego, [w:] <http://nkjp.pl>.
- Paducheva E. V., *Kommunikativnoye vydeleniye na urovne sintaksisisa i semantiki*, «Semiotika i informatika» 1998, vyp. 36.
- Shibatani M., Pardeshi P., *The causative continuum*, [in:] *The Grammar of Causation and Interpersonal Manipulation*, John Benjamins Publishing Company 2002.
- Slovník ukrajyns'koyi movy: v 11 tt.*, t. 8, Kyiv 1977.
- Thumachnyy slovník ukrajyns'koyi movy*, [v:] <https://slovyk.ua/index.php?swrd=каузація>.
- Ukrayins'kyy natsional'nyy linhvistychnyy korpus* https://svc.ulif.org.ua/UNLC/virt_unlc_4.5/.
- Zahnitko A. P., *Teoretychna hramatyka suchasnoyi ukrajyns'koi movy. Morfolohiya. Syntaksys*, Donetsk 2011.

Zahnitko A. P., *Aktual'ni problemy suchasnogo syntaksysu: teoretyko-kvalifikatsiynyy analiz*, «Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu. Slov'yans'ka filolohiya» 2012, vyp. 648-649.

ПРО АВТОРА

Лариса Іванівна Ніколаснко – кандидат філологічних наук, старший дослідник; Інститут мовознавства імені Олександра Потебні НАН України, старший науковий співробітник відділу слов'янських мов. **Основні публікації: монографія:** *Репрезентація емоцій заздрості і співчуття в польській, російській та українській мовах: семантико-когнітивний і лінгвоаксіологічний виміри*, Київ 2021. **Статті:** *Репрезентация оценки в описании интенсивности зависти (на матеріалі польського, російського і українського мов)*, „Przegląd Rusycystyczny” 2022, nr 2 (178), s. 251-264; *Інтенсивність як оцінна характеристика емоційних процесів (на матеріалі польської, російської та української мов)*, „Slavia Orientalis” 2022, t. LXXI, nr 3, s. 595-610; *Емпатична та зловна радість в українській мовній картині світу (лінгвоаксіологічний вимір)*, „Slavia Orientalis” 2023, t. 72, nr 3, s. 615-630; *Репрезентація злорадства та емпатичної радості в польській і українській мовах*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2024, z. 59; *Причини злорадства та емпатичної радості в лінгвоаксіологічному вимірі (на матеріалі української мови)*, „Roczniki Humanistyczne” 2025, z. 7, s. 103-119.

ORCID: 0000-0002-2834-1208

Email: larysanik@ukr.net